

УДК 343.8

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

МІЖНАРОДНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ І ПОТРЕБ ЗАСУДЖЕНИХ: ЩОДО ЇХ РОЛІ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Статтю присвячено висвітленню існуючих у міжнародній практиці методик оцінки ризиків і потреб засуджених. Автор розглядає прогресивні методики та узагальнює застереження щодо їх упровадження.

Ключові слова: ризики, потреби, засуджений, рецидив, кримінальні покарання, позбавлення волі, виконання покарань.

Постановка проблеми. Від процесу виконання кримінальних покарань традиційно очікується створення таких умов, що полегшують виправлення і ресоціалізацію засуджених. Саме тому на перший план при роботі із засудженими має виступати не каральна сторона позбавлення волі, а запровадження адекватного рівня нагляду у поєднанні з необхідними соціально-виховними та психологічними заходами. У переважній більшості країн критерієм необхідного рівня нагляду виступає показник ризику вчинення нового злочину, який визначається у процесі так званого кейс-менеджменту. Останній являє собою динамічний, добро скоординований, цілеспрямований та гнучкий оціночний підхід, який включає весь комплекс послуг, що можуть спрямовуватись на задоволення потреб засуджених у реабілітації та ресоціалізації. Кейс-менеджмент є керівництвом для втручання, покликаний зменшити ризик повторних злочинів та забезпечити якісне піклування про засудженого шляхом послідовного планування, здій-

снення та припинення надання послуг у межах вироку¹. З цією метою у багатьох країнах розроблені та доволі успішно використовуються різноманітні інструменти оцінки ступеня ризику (ймовірності) вчинення нового злочину особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також тими, що відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі і повернулися в суспільство. В Україні подібні методики на загальнодержавному рівні не застосовувались, хоча їх окремі елементи впроваджувались на рівні експериментів в окремих органах виконання покарань². Натомість розробка інструментарію для оцінки ризиків та потреб осіб, які вчинили злочини, міститься й у міжнародних документах, приміром, Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації (прийнята Комітетом міністрів 20 січня 2010 р. на 105 засіданні заступників міністрів)³.

Враховуючи орієнтування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) на запозичення прогресивних європейських підходів до роботи із засудженими⁴, в тому числі й намагання ініціювати розробку системи оцінки ризиків і потреб правопорушників⁵, доцільним є аналіз наявних у теорії та практиці

¹ Andrews D. A. Bonta J. Hoge R. D. Criminal Justice and Behavior. Ottawa, 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bcotn.org/subcommittees/cscst/rehabilitation_and_reintegration_of_offenders.pdf. – Заголовок з екрана.

² Прокопенко Н. М. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників : методичні матеріали / Н. М. Прокопенко ; авт.-упоряд. : А. О. Горова, Н. М. Прокопенко, Д. В. Ягунов. – К. : Укр. центр порозуміння – Міжнар. фонд «Відродження», 2007. – 64 с.

³ Рекомендації CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Prisons_recommendations_ru.pdf. – Заголовок з екрана.

⁴ Про реалізацію компонента «Впровадження в Україні елементів служби пробації» у рамках спільного проекту «Підтримка в'язничної реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/659058;jsessionid=3D12BA9A2D42A7DFB9BC513903AFDA75>. – Заголовок з екрана.

⁵ Допомога в оцінці ризиків та потреб умовно засуджених на Харківщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/kha/uk/publish/article/86524>. – Заголовок з екрана.

інших країн основних інструментів такого характеру, оскільки саме так можна уникнути проблем при їх запровадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливі шляхи вдосконалення та покращення роботи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) ставали предметом дослідження таких науковців, як А. Х. Степанюк, Д. В. Ягунов, О. Г. Колб, А. П. Гель, К. А. Автухов, М. П. Черненко. Однак переважна більшість їх пропозицій та висновків не має цілісного та системного характеру та стосується проблем удосконалення порядку виконання лише окремих видів кримінальних покарань.

Формулювання цілей статті. Метою статті є загальна характеристика основних існуючих у міжнародній практиці методик оцінки ризиків і потреб засуджених, виділення складних моментів їх практичного впровадження та можливості запозичення до національної системи виконання кримінальних покарань.

Виклад основного матеріалу. Інструменти оцінки ризиків були вперше впроваджені у Канаді ще у 1977 р. після введення в кримінальне законодавство поняття «небезпечний злочинець» і виникнення необхідності виділення таких осіб із загальної маси злочинців. Із того часу оцінки ризиків проводяться при вирішенні багатьох питань – починаючи від розподілу до колонії і закінчуючи поданням заяви на умовно-дострокове звільнення.

Найбільш поширені інструменти оцінки ризику:

SONAR – застосовується для оцінки сексуальних злочинців і полягає в рейтинговій оцінці виключно динамічних потреб, які поділяються на «стабільні» і «гострі». Включає в себе 9 основних критеріїв, що належать до стабільних рис: 1) сексуальна саморегуляція; 2) загальна саморегуляція; 3) сексуальна ненормативна перевага; 4) можливість нормальної сексуальної поведінки; 5) прояви «сексуальної образи»; гострих рис: 1) доступ до жертв; 2) гнів; 3) ворожість; 4) зловживання алкоголем та наркотиками;

PCL-R – використовуються для оцінки розладів особистості дорослих. Включає 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 (немає) до 2 (важкий ступінь) і дозволяє набрати в загальному підсумку максимум 40 балів. В ідеалі вимагає записів, файлів, репортажів, інтерв'ю та анкетування від різних джерел (поліція, суди, пробація, установи виконання покарань);

HCR-20 – призначений для вимірювання ризику насильства серед психічно нестійких правопорушників, але однаково добре працює з нементально-нестійкими правопорушниками. Включає в себе три субшкали: «історичні чинники» (10 одиниць), клінічні фактори (5 одиниць) та фактори управління ризиками (предмети), що складаються з 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2;

LSI-R – найбільш повний і популярний інструмент для оцінки ризику правопорушника в будь-якій точці світу. Оцінка проводиться на основі широкого спектра критеріїв – восьми різних категорій (популярна напівжартівлива назва «Біг-8»): 1) асоціальні відносини; 2) асоціальні думки, пізнання і способи мислення; 3) антисоціальність особистості, нарцисизм і подібні риси; 4) антисоціальна історія; 5) зайнятість; 6) сім'я; 7) форми відпочинку і дозвілля, зловживання психоактивними речовинами; 8) асоціальні однолітки або кримінальні партнери;

SAVRY – структурована оцінка ризику насильства серед молоді. Включає 24 основні та 6 контрольних (усього 30 елементів). Поділяється на 4 секції: історико-клінічні, соціально-контекстні і захисні. Історична частина: насильство в минулому; насильство в сім'ї; жорстоке поводження в дитинстві; бідність; школа і досягнення. Клінічна: імпульсивність, гнів, співчуття і т. п. Соціально-контекстна: можливості, вплив батьків, стосунки з однолітками і т. п. Захисна включає ті позитивні фактори, які безпосередньо опосередковує вплив негативних факторів, таких як просоціальна діяльність, соціальна підтримка;

CAPA – інструмент оцінки ризику насильства в сім'ї. Включає в себе 20 пунктів, половина з яких стосується загальних характеристик особи, а інші покликані фіксувати факти сімейного насильства;

CRS – використовується виключно в тюремній класифікації, призначеній для оцінки ступеня загрози правопорушника для співробітників виправних установ під час виконання вироку. Включає три напрями: інституційне регулювання (попередні порушення, поведінку у в'язниці, зловживання наркотиками і вік на момент винесення вироку), громадська безпека (кількість судимостей, тяж-

кість злочинів, підстави попереднього звільнення, поведінка на волі), а також ризик втечі;

STATIC-99 – використовується для сексуальних злочинців і містить лише 10 елементів, що дозволяють вимірювати анамнез сексуальних злочинів, тип жертви і кілька умов для будь-якого злочину. Використовується в основному для довгострокового прогнозу рецидиву злочинів.

Потрібно звернути увагу, що багато із зазначених методик доступні в електронному варіанті. Будь-який бажаючий у режимі онлайн може відповісти на поставлені запитання і дізнатися власний ризик учинення злочину. Це розглядається як один із методів індивідуальної профілактики.

Оцінка ризику для використання в судах

В Україні оцінку ризиків і потреб засуджених пропонується покласти в основу так званої досудової доповіді, що отримала й другу назву – досудова пробація. 10 жовтня 2013 р. на засіданні Верховної Ради України було ухвалено рішення про прийняття за основу Закону України «Про пробацію» (№ 1197-1), розробленого на виконання Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2012 р. № 187, та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631. Зазначений законопроект був розроблений робочою групою при Міністерстві юстиції України, в якій брали безпосередню участь працівники Державної пенітенціарної служби України. Проект Закону ставить за мету впровадження в Україні пробації як системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до осіб, які притягаються або яких притягнуто до кримінальної відповідальності.

Саме цей законопроект і передбачає створення досудової пробації – забезпечення суду інформацією, що характеризує особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Планується, що така інформація використовуватиметься для прийняття рішення про

міру відповідальності особи, з огляду на що її і назвали «досудова доповідь». Окрім того, досудова доповідь міститиме оцінку ризиків щодо можливості вчинення повторного кримінального правопорушення та висновок щодо можливості виправлення без обмеження або позбавлення волі¹.

В інших країнах оцінка ризику для використання в судах (досудова доповідь) також набирає популярності, хоча її ефективність (у тому числі й ефективність впливу на присяжних) досі обговорюється. При складанні такої досудової доповіді слід дотримуватися чотирьох керівних принципів:

- доповідь має складати виключно експерт;
- доповідь повинна мати інтелектуальне або доказове значення для судового рішення;
- доповідь має ґрунтуватися на надійних джерелах і доказах;
- доповідь має містити інформацію, що розширює знання суду про злочинця.

У Канаді в ході судового розгляду використовується система оцінки ризиків Огайо (ORAS), що включає в себе Інструмент досудової оцінки (PAT). Зазначений інструмент досудової оцінки (PAT) являє собою шкалу ризиків із 7 пунктів, які встановлюються в довірчій бесіді шляхом стандартизованого інтерв'ю. Він призначений для прогнозування поведінки підсудного, ризик порушення досудового випробувального терміну і вчинення нового злочину. Оцінка проводиться за трьома напрямками: а) кримінальна історія; б) зайнятість і життєва стабільність; в) вживання наркотиків. Заповнюється анкета протягом 10–15 хвилин. Деякі питання під час інтерв'ю повинні бути перевірені за допомогою офіційних документів (тобто кримінальні провадження, запити тощо). За підсумками інтерв'ю розрізняють низький, середній і високий ризики вчинення нових злочинів.

Досудова оцінка призначена для використання в комплексі з іншими методиками та даними про особу. Її результати кладуться в основу подальшої роботи із засудженим, у тому числі й при підготовці його до звільнення. У Великій Британії застосовується

¹ Проект Закону України «Про пробачію» [Електронний ресурс] : ухвал. Верхов. Радою України у першому читанні. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/692356>. – Заголовок з екрана.

єдина стандартизована Міністерством юстиції система оцінки ризиків та потреб. Слід зазначити, що саме досвід цієї країни і впроваджується в Україні стосовно повнолітніх засуджених (для неповнолітніх у «пілотних» проектах апробуються канадські методики). Метою такої оцінки є: встановлення ймовірності повторного вчинення злочину; ідентифікація і класифікація соціальних і особистих проблем людини, що мають відношення до злочину; оцінка ризику серйозної шкоди, ризику стосовно індивіда та інших ризиків; ідентифікація факторів, які зменшать ризик шкоди від злочинця; висвітлення проблем, які потрібно вирішити у роботі зі злочинцем; визначення потреб для їх подальшої оцінки фахівцем; визначення змін протягом періоду спостереження/покарання. Фахівці й учені виділили сім основних факторів, що впливають на вчинення повторних злочинів: житло (його відсутність), освіта (її відсутність), залежності, фізичне і розумове здоров'я, позитивне оточення (його відсутність), фінанси (зобов'язання, борги), поведінка і мислення. Для жінок додатковими показниками вважаються: побутове насильство, зайняття проституцією та торгівлею людьми. У складних випадках експерти рекомендують застосовувати розширену систему оцінки, що складається з 12 потенційно актуальних чинників:

- 1) проблеми із житлом;
- 2) сімейні та особисті стосунки;
- 3) освіта, навчання та працевлаштування;
- 4) місцевість проживання;
- 5) спосіб життя;
- 6) зловживання небезпечними речовинами;
- 7) фізичне здоров'я;
- 8) стан емоційного і психічного здоров'я;
- 9) сприйняття себе та інших;
- 10) мислення та поведінка;
- 11) ставлення до правопорушень;
- 12) мотивація до змін.

Саме над усуненням негативних факторів і працюють менеджери пробації, а також співробітники в'язниць. Але виявлення високого ступеня ризику аж ніяк не означає, що особа буде більш обмеженою у правах або можливостях, навпаки, для таких засуджених

коло можливостей буде максимально збільшеним. Цікаво, що високий ступінь ризику вчинення нового злочину не вважається підставою для відмови у достроковому звільненні із в'язниці. Це стане лише орієнтиром для визначення напрямів роботи з особою на волі, оскільки практично всі засуджені, звільнені із в'язниць, показують високий і дуже високий ступінь ризику вчинення повторного злочину.

Висновок: Аналіз усіх існуючих на теперішній час методик оцінки ризиків та потреб правопорушників дозволяє стверджувати, що:

- жодна з них не є універсальною і такою, що забезпечує гарантований результат;
- отримані результати підлягають перевірці за допомогою використання різних джерел інформації;
- усі інструменти базуються на визначенні причин і умов вчинення злочинів стосовно конкретного злочинця, оскільки вплив саме на них і робить можливим зниження ризику рецидиву;
- для кожної країни методика оцінки ризиків повинна враховувати національні особливості, в тому числі й у сфері кримінального судочинства та виконання покарань.

Статья посвящена существующим в международной практике методикам оценки рисков и потребностей осужденных. Автор рассматривает прогрессивные методики и обобщает предостережения по их внедрению.

The article is devoted to existing in international practice methodologies of estimation of risks and necessities convict. An author examines progressive methodologies and summarizes warning on their introduction.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України (протокол № 14 від 20 жовтня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк.